

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dil siyasəti

Dil hər bir millətin mənliliyinin əsasıdır. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq öyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Bizim çox gözəl, zəngin dilimiz var. Azərbaycan dili şeiriyyət dilidir.

Heydər ƏLİYEV

Müstəqil dövlətin və bu dövlətin mənsub olduğu xalqın varlığını özündə ehtiva edən dil siyasəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin diqqət yetirdiyi əsas sahə olmuşdur. Cümhuriyyət Hökuməti 1918-ci il 27 iyun tarixli qərarı ilə o zaman türk dili adlanan Azərbaycan dilini dövlət dili elan etmişdir.

Müstəqil dövlətin əsas atributlarından olan Azərbaycan dili xalqımızın mənəvi sərvəti, milləti öz keçmişinə bağlayan, gələcəyə səsləyən əbədi varlıqdır. Kökümüz, millət, ədəbiyyətimiz, həl nəçə yüz illər bundan öncə bu dilin varlığı və saflığı uğrunda mübarizə aparmış I Şah İsmayıl Səfəvinin Azərbaycan dövlətçiliyində bu sahədəki rolunu yüksək dəyərləndirən ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: "Şah İsmayıl görkəmli dövlət xadimi, siyasi şəxsiyyət, Azərbaycanı birləşdirən insandır. Azərbaycanın qədim dövlətçiliyi Şah İsmayılın adı ilə bağlıdır".

Qaynaqlardan məlum olur ki, Azərbaycan dili əsrlər boyu inkişaf edən zamanın süzgecindən keçərək kamil bir dilsə çevrilmişdir. Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun təbirincə desək "Azərbaycan dili qənadlı xəyalları, coşqun ehtirasları, dərin fikirləri ifadə edə bilir. Eyni zamanda bu dil gözəldir, cazibədar, şeirlə, ahənglə, musiqi ilə doludur". Bu dil həmişə o qədər gözəldir və əzəmətlidir ki, o Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının dövlət dilidir. Bu incə və lətifəli dil bütün dövrlərdə öz gözəlliyi və şirinliyi ilə dünyada dilləri nə meydan oxumuşdur. Təsədüfi deyil ki, bir çox tanınmış sənətkarlar bu dilin gözəlliyini duyaraq onu öyrənmək həvəsində olmuşlar. Böyük rus şairi M.Y.Lermontov Qafqazda olarkən dostu S.A.Rayevski yazırdı ki, Avropa fransız dilini bilmək nə qədər vacibdirsə, Qafqazda da Azərbaycan dilini bilmək o qədər zəruridir.

Çar Rusiyasının müstəmləkə buxundan qurtulan ölkələrdə - yəni müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti 27 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə o zaman türk dili adlanan Azərbaycan dilini dövlət

dili elan etmişdir. Ölkədə bircənər Azərbaycan dilinə keçidin yaradacağı problemləri nəzərə alan hökumət qərarına əsasən, ölkədə mərkəzi, inzibati idarəçilik və digər vəzifələri icra edənlər Azərbaycan dilini lazımi səviyyədə öyrənənədək idarə və müəssisələrdə rus dilinin də işlədilməsi məqbul sayılırdı. Cümhuriyyət dövlət dilini naziri Behbud xan Cavanşir o zaman "Azərbaycan" qəzetinin müxbiri ilə müsahibəsində məsələyə geniş aydınlıq gətirərək deyirdi: "Azərbaycan işləyən və türk dilini bilməyən məmurlar uzun müddət işləyəcək. İki ildən sonra Azərbaycan bütün müəssisələri milliləşdiriləcəkdir. Türk dilini bilməyən məmurlar isə vəzifələrini itirməkdən ötrü bizim dili öyrənməli olacaqlar".

Hətta hökumət bacarıqlı və şəiştəli işçiləri itirmək, eləcə də kütləvi savadsızlığı aradan qaldırmaq, dövlət dilinin öyrənilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün lazımi tədbirlər həyata keçirirdi. 1919-cu ilin sentyabrından Azərbaycan dilinin öyrənilməsi üçün kurslar təşkil edilmiş, hətta bu məqsədlə hökumət tərəfindən 351 min manat vəsait ayrılmışdı.

Vətən, dil, millət - bunlar AXC-nin əsas diqqət yetirdiyi məsələlər idi. Hökumət milli kadrların hazırlanması məqsədilə bu sahədə təhsilin tamamilə yenidən qurulmasını qərara almışdı. Odur ki, dil və təhsil sahəsində ilk mühüm tədbirlərdən biri də məktəblərin milliləşdirilməsi oldu. Azərbaycan Hökumətinin 1918-ci il 28 avqust tarixli qərarında göstərilirdi ki, bütün ibtidai məktəblərdə təhsil şagirdlərin öz ana dilində aparılmalı və dövlət dili olan Azərbaycan dili icbari surətdə həyata keçirilməlidir. Azərbaycan dilini bilməyən şagirdlər üçün üçüncü və dördüncü siniflərdə rus şöbələri açılmışdı. Bu şöbələrdə Azərbaycan dilini bilməyən şagirdlər üçün intensiv şəkildə tədris olunurdu ki, iki ildən sonra həmin şagirdlər artıq ana dilində təhsillərini davam etdirə bilərdilər. Beşinci

sinifdən sonra şagirdlər məktəbi qurtarana qədər tədris rus dilində aparılırdı, həmin siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi həftədə 4 saatdan az olmayaraq məcburi fənn kimi keçirilirdi.

Azərbaycan Hökumətinin reallaşdırdığı tədbirlər nəticəsində bölgələrdə, idarə və təşkilatlarda böyük coşqu ilə savadsızlığı ləğv etmə kursları işə başlamışdı, artıq 1919-cu ilin əvvəllərində ölkədə dövlət təhsiləsinə 637 ibtidai və 23 orta xətisə təhsil məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Orta məktəblərin arasında 6 kişi və 4 qadın gimnaziyası, 5 realni məktəb, 3 müəllimlər seminariyası, 3 müqəddəs Nina xız tədris müəssisəsi, politexnik və kommünasiya məktəbləri var idi. 1919-cu ilin əvvəllərində Bakı müəllim qadınlar seminariyası kişi müəllimlər seminariyasına çevrildi. Həmin ilin iyulunda Lənkəran Xalq Maarif Nazirliyinin tabeliyinə keçirildi.

Parlament üzvləri Azərbaycan dilinə vaxtaşırı münasibət bildirir, yeni kursların, məktəb, seminariya və institutların açılmasına xüsusi diqqət yetirirdilər. Parlamentin avqustun 21-də keçirilən iclasında Bakı Universitetinin (indiki BDU) açılması ilə bağlı deputatların çıxışlarında dil məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdi. Çıxış edənlərin, deməklər ki, xüsusən universitetdə, ölkənin bu ilk ali məktəbində tədrisin ana dilində aparılması məsələsinə böyük əhəmiyyət vermişdir. Bakı Universitetinin açılması məsələsinə həsr olunan iclasda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı, onun tədris və təhsil işində yeri haqqında ciddi mülahizələr söylənilmişdi. Daha sonra parlament 1919-cu ildə Göyçayda realni məktəb açmaq haqqında qərarın layihəsi təsdiq edilmişdir.

1918-ci il dekabrın 27-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi naziri Səməd bəy Mehmandarovun 34 sayılı əmri ilə Azərbaycan-türk dili orduda da dövlət dili kimi qəbul edilmişdir. Hərbi nazir orduda xidmət edən, lakin dövlət dilini bilməyən zabitlər qarşısında tələb qoymuşdu ki, bir ay müddətində, heç olmasa, komanda sözlərinin Azərbaycanca qarşılıqlarını öyrənsinlər və əsgərlərə Azərbaycan dilində komanda versinlər. Bir ay müddətinə bu tələbi yerinə yetirə bilməyən zabitlər dərhal ordudan xaric edilməli idilər. Azərbaycan dilini öyrənməsi və savadsızlığın ləğvi üçün orduda müvafiq kurslar təşkil edilir və həmin kursların aparılmasına təcrübəli

mütəxəssislər cəlb olunur. Hökumət 1919-cu il fevralın 11-də Azərbaycan milli ordusunda türk dilində süvari qoşunlarının nizamnaməsinin təsdiqi haqqında qərar qəbul etmişdir.

Cümhuriyyət Hökumətinin başçısı Fətəli xan Xoyskinin çıxışlarında dövlət dili sahəsində görülən işlər barəsində vaxtaşırı verilən məlumatlar ana dilinin hökumətin daim diqqət mərkəzində durduğunu göstərirdi: "İndi məktəblər milliləşdilər. İbtidai məktəblər və bəzi siniflər milliləşmişlər, bir çox yeni məktəblər açılmışdır" və yaxud "İndi şükürlər olsun bir çox ədliyyə idarələrinə türk dili bilən adamlar təyin edilmişlər".

Azərbaycan dilinin, sözün əsl mənasında, dövlət dili kimi işlənməsi təcrübəsi geniş şəkildə Azərbaycan Parlamentinin dilində də öz əksini tapmışdı. Dilçi mütəxəssislərin dediklərinə görə, dövlət idarələrində müəyyən işlənməsinə icazə verilməsi parlamentə aid deyildi. Ona görə parlamentdə dillərin işlənməsi məsələsi, təbii olaraq, qanunverici hakimiyyətin, parlament üzvlərinin öhdəsinə buraxılmışdı. Parlament istifadə etdiyi dil dövlət dili statusuna malik Azərbaycan türkcəsi idi. Qeyri-yerli parlament nümayəndələri çıxışlarında rus dilində olmasını təklif etdikdə, icaslardan birində bu məsələ ayrıca müzakirə olunmuş və bu xüsusda qərar qəbul edilmişdi. Parlament rəsmi dili Azərbaycan türkcəsi elan olunmuş, digər millətlərin nümayəndələrinin rus dilində çıxış etmələri məqbul hesab edilmişdir. Bununla belə, rəsmi sənədlərin hamısı dövlət dilində tərtib edilirdi. Dövlət dilində olmayan sənədlərin üstündə parlamentin sədr müavini Həsən bəy Ağayev, adətən, belə bir məzmununda dərkənar qoyurdu: "Ərizə türkcə lisanında olmalıdır. Üçün əncamsız qalır".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dil siyasətindən parlamentin dilinin özünəməxsusluğu da xüsusi qeyd edilməlidir: dövlətin bu ali orqanında yazılı dillə şifahi nitq arasında ciddi fərq olmuşdur. Bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa, sənədlərin, təkliflərin dili ümumi, bəlkə də, məcburi bir prinsipə əsaslanmış, şifahi nitqində isə bir qayda olaraq sərbəstliyə imkan verilməmişdir. İclasların gedişində bəzi gərginliklər nəzərə alınmazsa, dil etiketi yetərincə gözlənilmişdir.

Rəhman SALMANLI,
"Azərbaycan"